

Vol 6 Issue 7 April 2017

ISSN No : 2249-894X

---

*Monthly Multidisciplinary
Research Journal*

*Review Of
Research Journal*

Chief Editors

Ashok Yakkaldevi
A R Burla College, India

Ecaterina Patrascu
Spiru Haret University, Bucharest

Kamani Perera
Regional Centre For Strategic Studies,
Sri Lanka

Review Of Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial Board readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

Regional Editor

Manichander Thammishetty
Ph.d Research Scholar, Faculty of Education IASE, Osmania University, Hyderabad.

Advisory Board

Kamani Perera Regional Centre For Strategic Studies, Sri Lanka	Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Mabel Miao Center for China and Globalization, China
Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Xiaohua Yang University of San Francisco, San Francisco	Ruth Wolf University Walla, Israel
Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Karina Xavier Massachusetts Institute of Technology (MIT), USA	Jie Hao University of Sydney, Australia
Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania	May Hongmei Gao Kennesaw State University, USA	Pei-Shan Kao Andrea University of Essex, United Kingdom
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Marc Fetscherin Rollins College, USA	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania
	Liu Chen Beijing Foreign Studies University, China	Ilie Pintea Spiru Haret University, Romania
Mahdi Moharrampour Islamic Azad University buinzahra Branch, Qazvin, Iran	Nimita Khanna Director, Isara Institute of Management, New Delhi	Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai
Titus Pop PhD, Partium Christian University, Oradea, Romania	Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur	Sonal Singh Vikram University, Ujjain
J. K. VIJAYAKUMAR King Abdullah University of Science & Technology, Saudi Arabia.	P. Malyadri Government Degree College, Tandur, A.P.	Jayashree Patil-Dake MBA Department of Badruka College Commerce and Arts Post Graduate Centre (BCCAPGC), Kachiguda, Hyderabad
George - Calin SERITAN Postdoctoral Researcher Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences Al. I. Cuza University, Iasi	S. D. Sindkhedkar PSGVP Mandal's Arts, Science and Commerce College, Shahada [M.S.]	Maj. Dr. S. Bakhtiar Choudhary Director, Hyderabad AP India.
REZA KAFIPOUR Shiraz University of Medical Sciences Shiraz, Iran	Anurag Misra DBS College, Kanpur	AR. SARAVANAKUMARALAGAPPA UNIVERSITY, KARAIKUDI, TN
Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur	C. D. Balaji Panimalar Engineering College, Chennai	V.MAHALAKSHMI Dean, Panimalar Engineering College
	Bhavana vivek patole PhD, Elphinstone college mumbai-32	S.KANNAN Ph.D , Annamalai University
	Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary, Play India Play (Trust), Meerut (U.P.)	Kanwar Dinesh Singh Dept.English, Government Postgraduate College , solan

More.....

REVIEW OF RESEARCH

नागपूर शहरातील आयुर्वेदिक उत्पादनांच्या विपणन प्रक्रियेचे विश्लेषणात्मक अध्ययन

प्रा. अविनाश कोकाटे^१, डॉ. किरणचंद्र नेरकर^२

^१संशोधक

^२मागदर्शक, (एम.कॉम., एम.फिल., पीएच.डी.) विमेन्स आर्ट्स व कॉमर्स
महाविद्यालय, नागपूर.

सारांश

आयुर्वेदिक पद्धती भारतातील वैदिक काळातील अमुल्य ज्ञानाचा साठा आहे. नागपूर शहरातील जनतेस आयुर्वेदाचे महत्त्व जास्तीत जास्त पटावे. त्याचा त्यांना भरपूर लाभ मिळावा. एक सुदृढ व सशक्त नागरीक निर्माण व्हावा या दृष्टिकोणातून प्रस्तुत विषयाचे महत्त्व आहे. तसेच नागपूर शहरातील आयुर्वेदिक उत्पादनांच्या उत्कृष्ट विपणन प्रक्रियेच्या माध्यमातून आर्थिक उलाढाल वाढवून नागरिकांना जास्तीत जास्त रोजगार प्राप्त व्हावा आणि आयुर्वेदिक वस्तुंचा मोठ्याप्रमाणात वापर व्हावा आणि लोकामध्ये देशाभिमानाची भावना निर्माण व्हावी या दृष्टिकोणातून प्रस्तुत विषयाची संशोधनासाठी निवड केलेली आहे.

संशोधनामुळे सशक्त, सुदृढ व निरोगी नागरिक निर्मितीला प्रोत्साहन मिळते. त्यामुळे राष्ट्रभारणीच्या कार्याला म्हणजेच राष्ट्राच्या सामाजिक व आर्थिक विकासाला गती देण्याचे कार्य उच्च प्रतिच्या संशोधनामुळे साधले जाते. समाजातील प्रत्येक व्यक्तित्वा शारिरीक, बौद्धिक, मानसिक, नैतिक, शैक्षणिक आणि सामाजिक तसेच आर्थिक विकास घडवून आणणे शक्य होते.

प्रस्तावना

भारत देश हा प्रगल्भ सांस्कृतिक वारसा असणारा देश आहे. या आधुनिक काळातही प्रगतीच्या मार्गावरून चालतांना भारतीय व्यक्ती त्या सर्व सांस्कृतिक मूल्यांचे जतन करित असते. वैदिक काळात निर्माण झालेल्या ऋग्वेद, यजुर्वेद, सामवेद आणि अथर्ववेदाचा भारतीय संस्कृती संवर्धनात महत्त्वाचा वाटा आहे. या चार वेदान्पैकी अथर्ववेदामध्ये आयुर्वेदिक उपचार पद्धती ही लोकांच्या शुद्ध विचारसरणीसाठी, शुद्ध आचरणासाठी आणि सात्त्विक व संपूर्ण जीवनपद्धतीसाठी प्रतिपादन केलेली आहे.

धर्माची स्थापना, अर्थाजान आणि दिव्य इच्छेने संपत्ती उत्पत्ती या माध्यमातून मोक्षप्राप्ती करणे त्या चतुर्वेदिक पुरुषार्थप्राप्तीसाठी सर्वोपरी निरोगी असणे आवश्यक असते. जर शरीर रोगग्रस्त असेल तर तेथे सुखशांती व आनंद कुठे असणार? मनुष्याजवळ धन, ऐश्वर्य आहे. पण शरीरात योग्य रक्तसंचार, शरीर व स्वस्थ मन ठेवण्यासाठी आयुर्वेदाची निर्मिती झाली. जे आजही उपयोगी आहे. शरीराच्या आतील मल आणि दोष दूर करणे आंतरिक शुद्धीकरण करून समाधीच्या माध्यमातून परमानंद मिळण्यासाठी ऋषिमुनी आणि योगी पुरुषांनी आयुर्वेदाचा आविष्कार केलेला आहे.

आजच्या काळात जगातील एकूण लोकसंख्येचा विचार करता भारत हा सर्वाधिक लोकसंख्या असणारा दुस-या क्रमांकाचा देश आहे. भारताची लोकसंख्या १२८५ कोटी आहे. तसेच भारत हा संपूर्ण विकसित नसून विकासनशिल देश आहे. यासर्व घटकांचा परिणाम भारतीय व्यक्तींच्या आजच्या जीवनशैलीवर झालेला दिसून येतो. अनेक शारिरीक व्याधीसोबत दिवसेंदिवस वाढणा-या मानसिक व्याधी ह्याच जिवन पद्धतीचा परिणाम होय.

वेदकालीन ऋषीमुनिंना सांगितलेल्या योग, प्राणायाम तसेच आयुर्वेदाच्या रहस्यामुळे प्रत्येक भारतीय व्यक्ती शारिरीक, बौद्धिक, मानसिक व नैतिकदृष्ट्या सुदृढ राहून संपूर्ण भारत देशाच्या सुदृढतेसाठी आणि विकासासाठी महत्त्वाचे योगदान देवू शकतो.

संशोधनाचे उद्देश

१. आयुर्वेदिक उत्पादनांच्या विपणन प्रक्रियेचे अध्ययन करणे.
२. राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर आयुर्वेदाचे महत्त्व जलदगतीने वाढलेले आहे त्याचे अध्ययन करणे.
३. आयुर्वेदिक कंपन्यांमध्ये असणा-या स्पर्धेचे अध्ययन करणे

गृहितके

१. आयुर्वेदिक उत्पादनांचे राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर दिवसेंदिवस महत्व वाढत आहे.
२. आयुर्वेदिक उत्पादनांच्या विपणन प्रक्रियेत कपन्यांमध्ये स्पर्धा दिसून येते.

मानवाच्या गरजा अनंत, वाढत्या व पुनरावृत्त होणा-या आहेत. त्या गरजा तृप्त करण्यासाठी प्रत्येक जण आपापल्या परीने प्रयत्न करित असतो. अन्न-वस्त्र-निवारा या मूलभूत आवश्यक गरजा भागविल्यानंतर तो सुखसोईच्या व चैनीच्या गरजा भागविल्याचा प्रयत्न करतो. या प्रक्रियेतून नवनव्या वस्तूंच्या उत्पादनास चालना मिळाली व त्या वस्तू संभाव्य ग्राहकांपर्यंत म्हणजे बाजारपेठेपर्यंत पोहोचविण्याची व्यवस्था निर्माण झाली. उत्पादन-स्थळापासून बाजारपेठेपर्यंत वस्तू पोहोचविण्याच्या कार्यास मानवाच्या आर्थिक-सामाजिक जीवनामध्ये अधिकाधिक महत्व प्राप्त झाले. प्रारंभी हे कार्य वस्तूंच्या देवाणघेवाणीपुरते मर्यादित होते. वस्तूंची खरेदी-विक्री घडवून आणणे एवढीच त्या कार्याची व्याप्ती होती. औद्योगिक क्रांती, मोठ्या प्रमाणावर उत्पादन, कारखाना पद्धतीचा उदय, बाजारपेठांचा विस्तार, मागणीपूर्व उत्पादन, बाजारपेठेतील वाढती स्पर्धा, ग्राहकांची वाढती संख्या इत्यादी कारणांमुळे खरेदी-विक्रीचे कार्य व्यापक व गुंतागुंतीचे बनले. त्यातून बाजारपेठ-विषयक विभिन्न कार्याची गरज भासू लागली. त्या बाजारपेठेतील कार्यांना 'विपणन कार्य' असे म्हणतात. विपणन कार्यामध्ये उत्पादनस्थळापासून बाजारपेठेपर्यंत वस्तू/ माल पोहोचविण्याच्या सर्व क्रियांचा समावेश होतो. उत्पादकाकडून मालाची/ वस्तूची खरेदी करणे, त्याचे एकत्रीकरण करणे, वर्गीकरण व प्रमाणीकरण करणे, संग्रहन व संस्करण, वाहतूक व्यवस्था, वाटप व्यवस्था, बाजारपेठ शोध या सर्व क्रियांसाठी अर्थपुरवठा व वस्तूंची विक्री या सर्व क्रियांचा 'विपणन' मध्ये समावेश केला जातो.

सारणी क्रमांक 1: सध्याच्या काळात आयुर्वेदिक उत्पादनांच्या लोकप्रीयतेत वाढ होत असण्यासंबंधी आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांच्या प्रतिक्रिया

सध्याच्या काळात आयुर्वेदिक उत्पादनांच्या लोकप्रीयतेत वाढ	संख्या	टक्केवारी
होय	४२	८४
नाही	८	१६
एकूण	५०	१००

वरील सारणी क्रमांक १ मध्ये सध्याच्या काळात आयुर्वेदिक उत्पादनांच्या लोकप्रीयतेत वाढ होत असण्यासंबंधी आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांच्या प्रतिक्रिया दर्शविण्यात आल्या आहेत. सारणीत दर्शविलेल्या माहितीनुसार ८४ टक्के आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांना सध्याच्या काळात आयुर्वेदिक उत्पादनांच्या लोकप्रीयतेत वाढ होत आहे असे वाटते तर १६ टक्के आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांना असे वाटत नाही. वरील सारणीतील विश्लेषणावरून असे दिसून येते की, बहुतांश आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांना सध्याच्या काळात आयुर्वेदिक उत्पादनांच्या लोकप्रीयतेत वाढ होत आहे असे वाटते.

सारणी क्रमांक 2: वाढत्या लोकप्रीयतेमुळे उत्पादनाची मागणी बाजारात वाढली असण्यासंबंधी आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांच्या प्रतिक्रिया

वाढत्या लोकप्रीयतेमुळे बाजारात उत्पादनाची वाढती मागणी	संख्या	टक्केवारी
होय	३८	७६
नाही	१२	२४
एकूण	५०	१००

उपरोक्त सारणी क्रमांक २ मध्ये वाढत्या लोकप्रीयतेमुळे उत्पादनाची मागणी बाजारात वाढली असण्यासंबंधी आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांच्या प्रतिक्रिया दर्शविण्यात आल्या आहेत. सारणीत दर्शविलेल्या प्रतिक्रियांनुसार ७६ टक्के आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांना वाढत्या लोकप्रीयतेमुळे उत्पादनाची मागणी बाजारात वाढली आहे असे वाटते तर २४ टक्के आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांना असे वाटत नाही. वरील माहितीवरून बहुतांश आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांना असे वाटते की, वाढत्या लोकप्रीयतेमुळे उत्पादनाची मागणी बाजारात वाढली आहे.

सारणी क्रमांक 3: आयुर्वेदिक उपचार पद्धतीच्या महत्वात दिवसेंदिवस वाढ होण्यासंबंधी आयुर्वेदिक डॉक्टरांच्या प्रतिक्रिया

आयुर्वेदिक उपचार पद्धतीच्या महत्वात दिवसेंदिवस वाढ	संख्या	टक्केवारी
होय	३५	७०
नाही	५	१०
सांगता येत नाही	१०	२०
एकूण	५०	१००

वरील सारणी क्रमांक ३ मध्ये आयुर्वेदिक उपचार पद्धतीच्या महत्वात दिवसेंदिवस वाढ होण्यासंबंधी आयुर्वेदिक डॉक्टरांच्या प्रतिक्रिया दर्शविण्यात आली आहे. वरील सारणीतील माहिती वरून असे दिसून येते की, ७० टक्के आयुर्वेदिक डॉक्टरांना आयुर्वेदिक उपचार पद्धतीचे महत्त्व दिवसेंदिवस वाढत चालले आहे वाटत असून १० टक्के आयुर्वेदिक डॉक्टरांना असे वाटत नाही. तर आयुर्वेदिक उपचार पद्धतीचे महत्त्व दिवसेंदिवस वाढत चालले आहे यासंबंधी अनिर्णीत असणाऱ्या आयुर्वेदिक डॉक्टरांची टक्केवारी २० टक्के होती. यावरून अध्ययनक्षेत्रातील बहुतांश आयुर्वेदिक डॉक्टरांना आयुर्वेदिक उपचार पद्धतीचे महत्त्व दिवसेंदिवस वाढत चालले आहे असे वाटत असल्याचे निदर्शनास आले.

सारणी क्रमांक 4: आयुर्वेदिक उपचार पद्धतीचे महत्त्व दिवसेंदिवस वाढत असण्यासंदर्भात ग्राहकांच्या प्रतिक्रिया

आयुर्वेदिक उपचार पद्धतीचे महत्त्व दिवसेंदिवस वाढत आहे	संख्या	टक्केवारी
होय	१७२	५७.३
नाही	४३	१४.३
सांगता येत नाही	८५	२८.३
एकूण	३००	१००

उपरोक्त सारणी क्रमांक ४ मध्ये आयुर्वेदिक उपचार पद्धतीचे महत्त्व दिवसेंदिवस वाढत असण्यासंदर्भात ग्राहकांच्या प्रतिक्रिया दर्शविण्यात आलेल्या आहेत. वरील सारणीतील माहिती वरून असे दिसून येते की, ५७.३ टक्के ग्राहकांना आयुर्वेदिक उपचार पद्धतीचे महत्त्व दिवसेंदिवस वाढत आहे असे वाटत असून १४.३ टक्के ग्राहकांना असे वाटत नाही. तथापि यासंदर्भात अनिश्चित असणाऱ्या ग्राहकांची टक्केवारी २८.३ टक्के होती. वरील माहितीवरून असे दिसून येते की, अध्ययनक्षेत्रातील बहुतांश ग्राहकांना आयुर्वेदिक उपचार पद्धतीचे महत्त्व दिवसेंदिवस वाढत आहे असे वाटत असल्याचे दिसून आले.

सारणी क्रमांक 5 : आयुर्वेदिक औषधी निर्माण उद्योगांची अन्य औषधी उद्योगांसोबत स्पर्धा आहे त्यासंबंधी माहिती

अन्य आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांसोबत स्पर्धा	संख्या	टक्केवारी
कोणीच नाही	६	१२
१ ते ५	७	१४
६ ते १०	११	२२
११ ते १५	२४	४८
१६ ते २०	१	२
२१ पेक्षा अधिक	१	२
एकूण	५०	१००

वरील सारणी क्रमांक ५ मध्ये आयुर्वेदिक औषधी निर्माण उद्योगांची अन्य किती औषधी उद्योगांसोबत स्पर्धा आहे त्यासंबंधी माहिती दर्शविण्यात आलेली आहे. वरील सारणीतील माहिती वरून असे दिसून येते की, ४८ टक्के औषधी निर्माण उद्योगांची इतर ११ ते १५ आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांसोबत स्पर्धा असून २२ टक्के उद्योगांची स्पर्धा इतर ६ ते १० आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांसोबत असल्याचे दिसून आले. त्याचप्रमाणे स्पर्धा १ ते ५, कुणाशीही नाही, व १६ ते २० आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांसोबत असणाऱ्या आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांची टक्केवारी अनुक्रमे १४ टक्के, १२ टक्के व २ टक्के होती तर २ टक्के उद्योगांची स्पर्धा २१ पेक्षा अधिक आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांसोबत असल्याचे आढळले. यावरून अध्ययनक्षेत्रातील बहुतांश आयुर्वेदिक औषधी निर्माण उद्योगांची स्पर्धा ११ ते १५ आयुर्वेदिक औषधी

उत्पादकांसोबत असल्याचे दिसून आले.

गृहितकांचे परिक्षण

1. आयुर्वेदिक उत्पादनांचे राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय स्तरावर दिवसेंदिवस महत्व वाढत आहे.

सारणी क्रमांक 9 मधिल परीणामावरून बहुतांश आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांना सध्याच्या काळात आयुर्वेदिक उत्पादांच्या लोकप्रीयतेत वाढ होत आहे असे वाटते. तसेच सारणी क्रमांक २ नूसार बहुतांश आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांना असे वाटते की, वाढत्या लोकप्रीयतेमुळे उत्पादनाची मागणी बाजारात वाढली आहे. सारणी क्रमांक ३ प्रमाणे बहुतांश आयुर्वेदिक डॉक्टरांना आयुर्वेदिक उपचार पद्धतीचे महत्व दिवसेंदिवस वाढत चालले आहे असे वाटत असल्याचे निदर्शनास आले तर सारणी क्रमांक ४ अध्ययनक्षेत्रातील बहुतांश ग्राहकांना आयुर्वेदिक उपचार पद्धतीचे महत्व दिवसेंदिवस वाढत आहे असे वाटत असल्याचे दिसून आले. वरील परीणामांच्या आधारे गृहितक क्रमांक 9 ला स्वीकार करण्यात येते.

2. आयुर्वेदिक उत्पादनांच्या विपणन प्रक्रियेत कपन्यांमध्ये स्पर्धा दिसून येते.

सारणी क्रमांक ५ वरून अध्ययनक्षेत्रातील बहुतांश आयुर्वेदिक औषधी निर्माण उद्योगांची स्पर्धा 99 ते 9५ आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांसोबत असल्याचे दिसून आले. म्हणजेच आयुर्वेदिक उत्पादनांच्या विपणन प्रक्रियेत कपन्यांमध्ये स्पर्धा दिसून येते. या परीणामांच्या आधारे गृहितक क्रमांक ४ ला स्वीकार करण्यात येते.

निष्कर्ष

आयुर्वेदिक औषधी उत्पादकांना सध्याच्या काळात आयुर्वेदिक उत्पादांच्या लोकप्रीयतेत वाढ होत आहे असे वाटते व वाढत्या लोकप्रीयतेमुळे उत्पादनाची मागणी बाजारात वाढली आहे. आयुर्वेदिक औषधी उत्पादनांच्या मागणीत अंदाजे २9 ते ३० टक्के वाढझाली आहे. आयुर्वेदिक औषधी उत्पादक स्पर्धा तत्वानुसार आपल्या उत्पादांच्या किंमतीचे निर्धारण करतात. बहुतांश आयुर्वेदिक औषधी उद्योगांच्या शाखा इतरत्र उपलब्ध नाहीत. आयुर्वेदिक औषधी उद्योग उत्पादांच्या वितरणाकरिता एकापेक्षा अधिक वितरण पद्धतीचा उपयोग करतात तथापि बहुतांश आयुर्वेदिक औषधी उद्योग उत्पादांचे वितरण वितरकांद्वारे करतात.

संदर्भ ग्रंथ सूची

१. सामाजिक संशोधन पद्धती- डॉ. पु. ल. भांडारकर, महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्मिती मंडळ, औरंगाबाद.
२. सामाजिक संशोधन पद्धती शास्त्रे व तंत्रे- डॉ. प्रदिप आगलावे, श्री. साईनाथ प्रकाशन, नागपूर.
३. सांख्यिकीय पद्धती- डॉ. देशकर, डॉ. देशपांडे, पिंपळापूरे अॅण्ड कं. पब्लिकेशन, नागपूर.
४. शास्त्रीय संशोधन पद्धती - डॉ. पी. एम. क-हाडे पिंपळापूरे अॅण्ड कं. पब्लिशर्स, नागपूर.
५. प्रा. सुधाकर मानकर, प्रा. रमेश देशपांडे. विपणनाची तत्वे, २०११, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर
६. Complete History of Ayurveda & Dr. R. Vaidyanath, Dr. K. Nishteshwar, Chowkhamba Series, Varanasi Complete
७. Marketing Management – Rajan Saxena, Tata Magraw -Hill Publishing Company Ltd. New Delhi
८. Information of Ayurvedic Medicine- By subhuti Dharmananda Industries Director of traditional medicine Protiland, Oregoon
९. योग संदेश मासिक - मे २०१४
१०. Web sites -
- a) www. Google.com b) yahoo.com

Publish Research Article

International Level Multidisciplinary Research Journal

For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Books Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- ★ Directory Of Research Journal Indexing
- ★ International Scientific Journal Consortium Scientific
- ★ OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- DOAJ
- EBSCO
- Crossref DOI
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Database
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database

Review Of Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005, Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : <http://oldror.lbp.world/>